

Kramerius 5

Digitální knihovna

Podmínky využití

Knihovna AV ČR poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké a studijní účely a pouze pro osobní potřebu uživatelů. Část dokumentů Digitální knihovny AV ČR podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerování kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálů z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení Knihovny AV ČR.

Hlavní název: **Slovo a slovesnost**

Vydavatel: **Melantrich**

Vydáváno v letech: **[1935-]**

Číslo ročníku: **II**

Datum vydání čísla: **1936**

Identifikátor ISSN: **0037-7031**

Stránky: **43, 44, 45, 46, 47**

pokračování v cestě nastoupené předchůdcem: jednak je i Erben oddělen od Čelakovského touž generační hrází jako Máchova (srov. soudobost i obsahovou paralelnost Máchova „Dudáka“ a Erbenova „Dobrodružství cestujících“, dvou to satir namířených proti Čelakovskému); jednak musí být ještě blíže prozkoumána zvláštní posice Jar. Langra, následníka i odpůrce Čelakovského, jehož práce — podle výroku literárního historika (J. Hanuš v Literatuře české XIX. stol. II, Praha 1903, str. 614) — „byly Erbenovi první školou“, kterému se však byl zároveň obdivoval i Máchova (K. Sabina, Upomínka na K. H. Mácha, Vybrané spisy K. S., II, 1912, str. 129) a pocíťován mládeží let čtyřicátých jako Máchovi blízký (Hanuš, l. c. 619); jednak konečně, jak jsme ukázali, jsou příliš zřejmé kladné i záporné svazky pojící Erbenova s Máchou. Obecně formulováno: individua, která jsou nositeli vývoje, jsou jen zřídka kdy určena jediným vlivem a zřídka také sama fungují ve vývoji jednosměrně. Vývojová linie literatury nemůže být srovnána s geometrickým schematem, byť sebe složitějším, neboť je proudem sil, který je udržován v pohybu neustále obnovovanými protiklady a rozpory jednotlivých komponent. Individua fungují často jako průsečné body protichůdných směrnic a nemohou být historicky pochopena a vyložena jako jednoznační představitelé jediné směrnice nebo jako mechanický součet směrnic několika. O období českého romantismu platí to ještě víc než o jiných etapách českého literárního vývoje. Grundova kniha o Erbenovi však na tento předpoklad zapomněla.

KROJ JAKO ZNAK

FUNKČNÍ A STRUKTUÁLNÍ POJETÍ V NÁRODOPISU

Petr Bogatyrev

Městský i vesnický šat, ve smyslu národního kroje, má řadu funkcí: praktickou, estetickou a často s ní spojenou erotickou, magickou, funkci určovat stáří nositele kroje, funkci sexuálně sociální (totiž odlišovat vdané a ženaté od svobodných) a těsně s ní spojenou funkci ukazovat sexuální morálku nositele kroje (srov. zvláštní kroj pro svobodnou matku, sloven. závitku), funkci svátečnosti, funkci profesionální, stavovskou, třídní, krajovou, národnostní, konfesionální a j. Přitom je kroj jednak věcí, jednak znakem.

Uřídíme proto napřed rozdíl mezi *věcí* a *znakem*.¹⁾ Ve skutečnosti nás obklopující pozorujeme dva druhy předmětů. Jedny, jako na př. jevy přírody, nářadí výroby, předměty běžné potřeby a pod., nemají ideologický význam; můžeme jich užívat, seznamovat se s jejich konstrukcí, poznávat, jak se vyrábějí anebo jaký mají význam ve výrobě a pod., ale přitom nepokládáme na př. kámen nebo kladivo za znak označující něco jiného, jakýsi jiný předmět nebo jinou událost. — Zcela jinak je tomu,

¹⁾ Beru zde znak v širokém smyslu; pod „znakem“ mohli bychom rozlišovati vlastní znak, symbol, a signál. O znaku a symbolu srov. D. Čyževskýj, *Etika i logika. Naučnyje trudy Russkogo narod. universiteta v Prage*, tom IV, 1931, str. 231 a násl. O vymezení znaku srov. také v pracích prof. Bühlera.

vezmeme-li kámen, nabilíme jej a položíme na mez. Takový kámen nabude určitého významu; nebude už označovat jen sebe, totiž kámen, jako část přírody, nýbrž dostane jiný, nový význam. Bude naznačovat něco, co je mimo něj; stane se znamením, signálem, to jest znakem s přesným a měnitelným významem. Čeho znakem? Znakem hranice procházející mezi dvěma pozemky. Podobně, spatříme-li zkřížený srp s kladivem na význačném místě anebo takto uspořádané jejich vyobrazení, není zde srp a kladivo prostě nástrojem ani zobrazení nástrojů, ale symbolem sovětu. Co se vlastně stalo? Jev materiální skutečnosti stal se jevem skutečnosti ideologické: věc se změnila ve znak (ovšem také hmotní, materiální). — Znak jsou také jednotlivé hmotné věci, a jak vidíme, libovolná věc přírody, techniky nebo denní potřeby může se stát znakem, když přibírá význam překračující hranice její individuální existence jakožto věci přírody anebo věci sloužící výrobě neb spotřebě.²⁾

Někdy předmět může být stejnou měrou věcí jako znakem; tak *kroj*, máje několik funkcí, je obyčejně současně věcí i znakem. S takovým těsným strukturálním spojením věci a znaku v jednom předmětu setkáváme se nejen u kroje. Uvedme příklad ze známé báje o Theseovi! Theseus se umluvil, že se loď, bude-li živ, vrátí s bílými plachtami, bude-li mrtev, s černými. V obou případech plachty zůstaly věci: musily vyhovovat všem požadavkům kladeným na plachtu, co se týče jakosti, pevnosti, trvanlivosti materiálu, vhodného tvaru atd., avšak zároveň plachta mimo svou existenci jakožto plachta byla znakem toho, zda je Theseus mrtev či živ. Vidíme tedy z této pověsti, že plachta měla jakožto znak zcela zřejmou úlohu, jinou než tu, kterou měla jako věc, avšak vedle znaku zůstala i věcí. Totéž je i u kroje: kraj vždy má úlohu praktickou a vždy je nejen znakem, nýbrž i věcí. Případy, kdy je kraj toliko znakem, jsou zcela řídké. Ba i když vezmeme čínský herecký kraj z papíru, jehož dominantní funkcí je označovat, že herec hraje Číňana, i tento kraj je kromě znaku také věcí, zahalující tělo hercovo.

Probíráme-li jednotlivé funkce kroje, opět uvidíme, že se týkají kroje jednak *jakožto věci*, jednak *jakožto znaku*. Ze všech funkcí, které jsme výše uvedli, jediné funkce praktická a zčásti i estetická týkají se kroje jenom jakožto věci.³⁾ Mnoho jiných funkcí týká se současně i oděvu samého i jiných oblastí, které kraj naznačuje. Tak úloha svátečního šatu je těsně spjata s oděvem samým, t. j. má být zhotoven z dražšího materiálu, má být pěkný, avšak některé detaily — mezi nimi i sama cenná látka — týkají se nejen oděvu, nýbrž slouží i k tomu, aby se šatem tím ukázalo, že je svátek a ne všední den. Stejně tomu je i s funkcí třídní. To, že je šat, který nosí bohatí lidé, z dražší látky, týká se oděvu samého, ale zároveň se tím naznačuje třídní příslušnost toho, kdo šat nosí. Avšak v tomto případě — opakuji — pozměňuje se šat sám i jakožto věc; představme si, že získáme z některé vesnice, na př. z Vajnora v okolí Bratislavy, kde si dříve bohaté selky vyšívaly rukávce zlatem a chudé jen hedvábím, kraj bohaté selky a kraj chudé a pošleme je do města k vetešníkovi; vetešník, i když neví, že obojí tento šat byl znakem třídního rozdílu mezi selkami, přece by ocenil rozdílně ony rukávce jako věci. Avšak za některých zvláštních okolností jeví se kraj,

²⁾ Takto zhruba obdobnými příklady vykládá poměr věci a znaku V. N. Vološinov v čl. Slovo i jeho social'naja funkcija, Literaturnaja učeba, žurnal pod redakcij M. Gor'kogo 1930, č. 5, str. 45 n.

³⁾ V tom se rozcháším s Vološinovem — v. pozn. 2—, který estetickou funkci vztahuje k znaku. Je však třeba přiznat, že otázka, zda se funkce tato týká jen věci nebo také znaku, není dosti vyjasněna, a proto ji necháváme nerozřešenu.

označující sociální postavení svého nositele, pouhým znakem. Tak na uniformě vojenské jsou detaily, které označují práva nositele a jeho hodnotu v armádě. Vidí-li prostý voják uniformu důstojníka, ví, že je povinen poslouchat jeho rozkazů; přitom naprosto nezáleží na kvalitě látky uniformy, její estetické ceně a pod. Vezmeme-li však uniformu bohatého vojáka, zhotovenou z lepší látky, než je důstojnická uniforma, a pošleme ji k vetešníkově, který se nevyzná ve vojenských distinkcích, může uniformu prostého vojáka ocenit výše než uniformu důstojníka, anebo neliší-li se jakostí látky, stejně, třebaže obě tyto uniformy v armádě se podstatně rozlišují — jakožto znaky. Abychom chápali sociální funkci takových krojů, uniforem, musíme se naučit rozumět těmto znakům tak, jako se učíme rozumět různým slovům řeči. — Podobně na př. temnější barvy někde označují národnost: na Slovensku Němci nosí temnější barvy než Slováci; jinde označují rozdíly v náboženství, protestanty a katolíky; jinde zas rozdíly věkové. Tak jako se vojsko učí rozlišovat různé odznaky vojenské uniformy, právě tak se na takovém území vesničané učí od malička rozeznávat, co znamenají temnější barvy kroje.

Některé funkce kroje na počátku uvedené plynou z vlastností kroje jenom jakožto znaku. Jestliže svobodná matka má nosit určité součástky kroje, okolí si všímá hlavně toho, zda nosí tyto příslušné detaily kroje a nenosí odlišné detaily kroje dívčího; přitom nezáleží na tom, jsou-li tyto součástky z lepšího nebo z horšího materiálu, jsou-li pěkné nebo nevzhledné. Rovněž zde při rozeznávání kroje svobodných matek je třeba rozumět těmto součástkám — znakům, poněvadž to, co v jedné vesnici označuje svobodnou matku, může v druhé býti součástí kroje dívčího. — Stejně také krajová funkce kroje je zaměřena na to, aby se daný kraj odlišil od kroje kraje jiného, a nehledí se na to, zda je snad kraj onoho druhého kraje praktičtější nebo hezčí. — Kraj s úlohou sexuálně sociální je určen k tomu, aby ukazoval, že je na př. žena vdaná. A vdaná žena, byť by pokládala dívčí kraj za pohodlnější nebo vhodnější, nemůže jej nosit.

Vyznačuje se tedy kraj celou strukturou funkcí, při čemž pravidelně (jako u plachet na lodi Theseově v uvedeném příkladě) vedle nečetných funkcí, týkajících se kroje jenom jako věci (na př. ve funkci praktické), je mnoho funkcí, které zasahují do různých oblastí jiných; tato struktura různých funkcí vždy dělá z kroje zároveň věc i znak.

Podobně řeč má vždy zároveň několik funkcí. Uvedme konkrétní příklad! Ptáme se na cestu k nádraží a otázaný nám ji vyloží. Jeho řeč naznačí nám cestu (protože rozumíme jeho slovům — znakům); zároveň je však pro nás znakem, který charakterizuje mluvčího: poslouchajíc jeho výklad, zpozorujeme, že dotázaný užívá výrazů dialektických anebo argotických, a určíme na základě toho jeho místní nebo sociální příslušnost. Mimoto se každý člověk v rozhovoru přizpůsobuje těm, s nimiž mluví. Na př. na venku v otázce, kudy jít k nádraží; táže-li se na to dítě osmileté, vyloží mu to jinak, než zeptá-li se na to dospělý člověk domácí; cizímu městskému člověku vyloží cestu opět jinými výrazy. U Gogola je pěkný příklad toho, jak Čičikov v Mrtvých duších, přicházející do rozličných sociálních oblastí a stýká se s lidmi zcela jiného a jiného sociálního a kulturního prostředí, mění své chování i řeč v soulase s prostředím. Něco podobného děje se i u kroje.

Kroj je v mnohem větší míře určen nositelem než řeč mluvčím. Podle kroje — a to

často i proti vůli nositele — můžeme snáze určovat sociální postavení nositele, jeho kulturní úroveň, vkus a p. než podle řeči, ale přesto i kroj — a v tom se shoduje s jazykem — není dán jenom osobou nositele. Nositel kroje se stará nejen o to, aby jeho kroj odpovídal jeho osobnímu vkusu, nýbrž také o to, aby souhlasil s krojem okolí, aby odpovídal požadavkům tohoto okolí. Každý člověk jak v řeči, tak i v kroji přizpůsobuje se prostředí. Etnografům je dobře známo, že vesničané zpravidla po návratu z města do rodné dědiny přestávají nosit městský kroj, který do té doby nosili v městě, a oblékají se po venkovsku, aby se nevyřazovali z kolektiva, aby nebyli „bílymi vranami“. Na Podkarpatské Rusi vdané ženy nosí kroj té vesnice, do níž se provdaly, v níž s mužem žijí. I městský obyvatel velmi často při oblékání bere zřetel na to, jak budou oblečení ostatní účastníci společnosti, do které jde. Každý zná, jak nepříjemný pocit má mnoho mužů, přijdou-li ve světlém obleku tam, kde jsou všichni ve fraku, a naopak, jak je nepříjemné být ve společnosti sám ve fraku.

Mám zato, že funkční metoda, užitá v etnografii, nejen může nově osvětlovat materiál, nýbrž jej i rozšiřuje. Pro etnografa sledujícího vznik a historický rozvoj lidového vesnického kroje je nevyhnutelným předmětem bádání právě tento lidový vesnický kroj. Zmizí-li tento kroj z vesnického života, skončí se tím také práce etnografa na terénu a závisí pak již zcela jen na sbírkách museálních, více nebo méně úplných, které doplnití nebo ověřití stává se stále těžší a těžší, ba někdy již zcela nemožné. Jinak je tomu při funkčním probírání venkovského kroje. Funkce vesnického oděvu zůstává i tehdy, když v něm nezůstaly již žádné podrobnosti starého lidového kroje a když selský oděv již úplně splynul s městským. Pro etnografa vznikají i pak otázky, jaké funkce má venkovský šat po tom, když se změnila jeho podoba i materiál a přiblížil se k oděvu městskému nebo úplně s ním splynul. Na př. v ruské vesnici ještě předválečné byly ve velké módě kaloše, avšak vesničané, hlavně mládež, nenesli je za špatného a blátivého počasí, nosili je ve svátek za slunečných dnů; dominantní funkcí kaloší v městě bylo chránit nohy před mokrem a blátem, dominantní funkce kaloší na vesnici byla však estetická. Píseň pje: Vse choroši pri kalošach | a moj milyj bez kaloš | akuraten da choroš. Tedy pro etnografa pracujícího historickou metodou kaloše nejsou předmětem bádání o vesnickém kroji, avšak pro etnografa sledujícího funkce kroje jsou stejně tak zajímavé, jako byly dříve lakované boty nebo zdobené lapy, jejichž dominantní funkce byla táž jako u těchto kaloší, totiž estetická.

Etnograf pracující funkční metodou může poskytnouti bohatý materiál sociologovi, studujícímu současný kroj města. Na druhé straně musí stále dbáti těch výsledků, ke kterým dochází sociologie.

V tomto článku věnovaném funkcím kroje a jejich struktuře chci před zakončením obrátit pozornost ještě na ty nanejvýš zajímavé problémy, které poskytuje studium funkcí a jejich struktury i na jiném etnografickém materiálu. Na př. vesnické stavby. I zde vidíme, že vedle praktických funkcí, které má vesnické stavení a jeho součásti, je i řada jiných funkcí, estetická, magická, krajová, třídní atd. Stavení je nejen věcí, nýbrž také znakem. Již z dálky můžeme v některých krajinách určovat podle vnějšího jeho vzhledu národnost majitelů, jejich sociální postavení atd. — Náradí, užívané při vesnických pracích, je také nejen věcí, nýbrž i znakem. Někdy ve věci na pohled zcela jen praktické estetická funkce vytlačí praktickou a věc se stane jenom znakem. Markantním příkladem toho mohou býti válce k mandlování prádla, pomalované

a ozdobené malými zrcadélky, které ženich podle zvyku v některých slovenských vesnicích dává své nevěstě; pro jejich výzdobu nelze jimi pracovat. Málo je předmětů mezi vesnickým náradím, které by neměly ještě i jiné specifické funkce kromě praktické, zvláště estetickou, krajovou a j.

Přejděme k *folkloru*! Také v něm, a zvláště v něm, funkční bádání odhaluje nové a širší perspektivy. Vymezení pohádky podle formy je vždy neurčité. Z jedné strany často sborníky pohádek poněkud široko zabírají i různé pověsti, na př. historické, které jsou značně odlišné od fantastických pohádek, na druhé straně se často nezařazují mezi ně byliny, a to i takové, které se už nezpívají, ale jen vypravují. A již rozdělení ústní lidové tradice podle těch funkcí, které má, nově osvětluje materiál lidového vypravování. Dále na př. studium funkcí dětské pohádky, která má kromě funkce estetické ještě i praktickou, totiž upokojit dítě a někdy i uspat, může nám mnoho vysvětlit i ve formě těchto dětských pohádek, přiměti nás k tomu, abychom je sblížili s ukolébavkami. Na druhé straně funkční studium vypravování příběhů nachází v něm vedle prvků fantastických také prvky vypravování poučného. Strukturální pak studium různých funkcí pohádek vysvětlí nám mnohé i pro studium jednotlivých jejich funkcí. Na př. osvětlí se nám mnohé stylistické rysy vypravování, když vidíme, že vypravování to má kromě estetické funkce i funkci naučnou. — V písňích zvykoslovných je třeba sledovat nejen funkce estetické, nýbrž i magické, krajové, třídní atd. Markantním příkladem strukturálního spojení různých funkcí jsou zaříkávání. Zaříkávání mají funkci estetickou, jak o tom svědčí bohatství jejich básnických obrazů a figur, avšak vedle ní silně vystupuje i funkce sugestivní — zaříkat nemocného, uvést jej do stavu, do jakého uvádí nemocného lékař-hypnotisér. Vděčnou úlohu pro badatele o folkloru poskytuje studium přísloví. Prísloví mají v různých obdobích, jimiž prošla, také různé funkce. Často ztrácejí svůj původní smysl a nabývají nového. Děje se s nimi totéž, co se stalo se slovy *cher ami* v lidových nářečích ruských, u nichž se stala nadávkou; podobně ruské přísloví „ni Bogu svečka, ni čortu kočerga“ (ani bohu svíčka, ani čertu pohrabáč) může ztratit svůj náboženský význam, mluví již vůbec nemusí vědět, že se „pohrabáč“ spojuje se zlými silami, a přísloví označuje jen člověka, který se k ničemu nehodí.

Těmito několika poznámkami chtěl jsem jen ukázat na velké možnosti, jaké může přinést funkční a strukturální bádání do rozličných oblastí etnografie.⁴⁾

ROZHLEDY

VILÉM MATHESIUS: POKUS O TEORII STRUKTURÁLNÍ MLUVNICE

Když jsem se před deseti lety snažil dát svým dlouholetým snahám o nové pojetí vědecké mluvnice teoretický program, vyplynuly mi z dotavadních zkušeností čtyři obecné zásady, které jsem formuloval jednak v článku „Linguistická charakteristika a její místo v moderním jazykozpytu“ v Časopise pro moderní filologii (XIII, 1927, 35n.),

⁴⁾ Srov. můj článek „Funkčno-štrukturálna metoda a iné metody etnografie i folkloristiky“ v Slov. pohľadoch 51, 1935, č. 10.